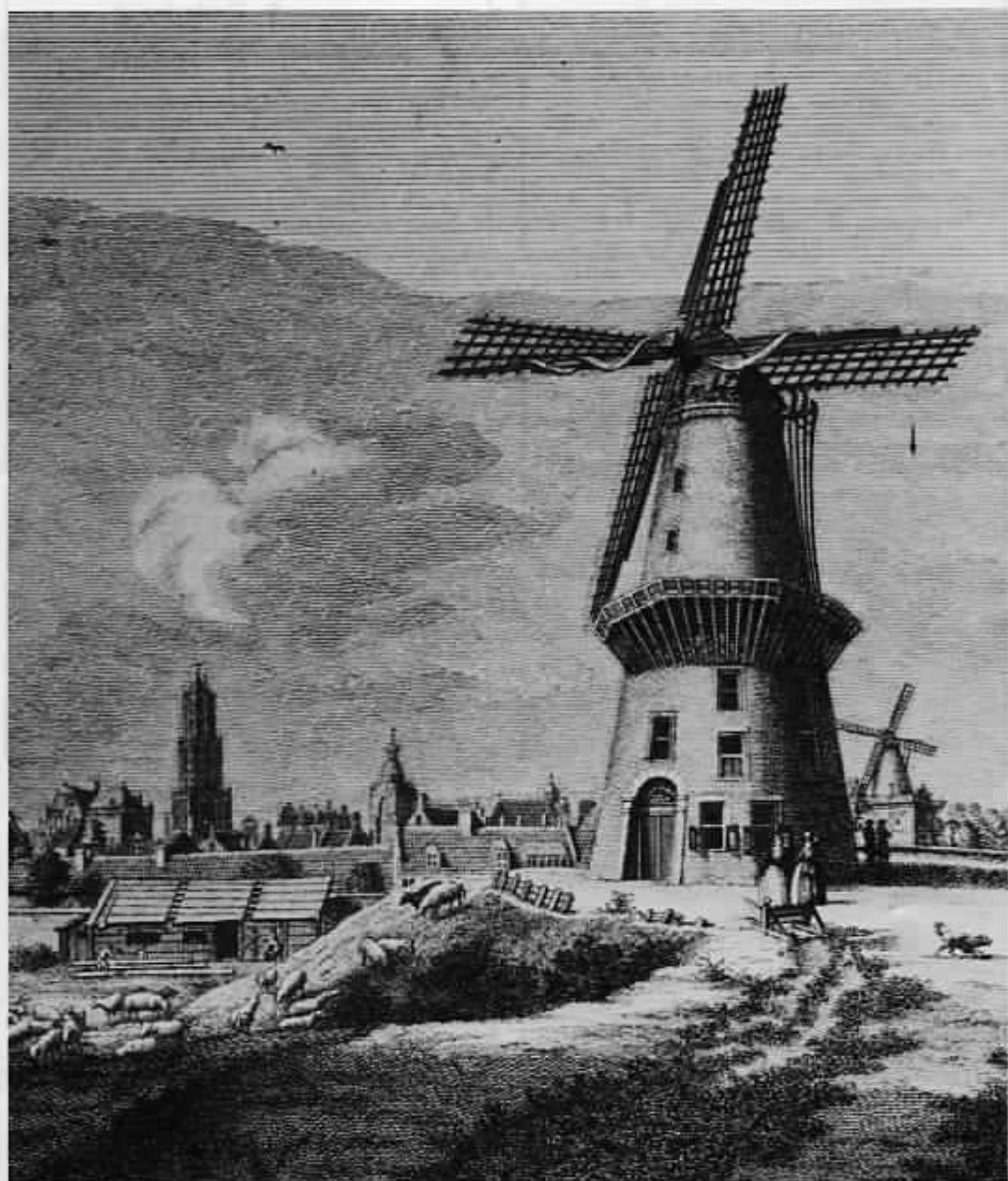

maandblad
oud-utrecht

Een geschilderd interieur van de Sint Catharinakerk te Utrecht uit 1843

De Utrechtse Catharinakerk behoorde oorspronkelijk tot het Catharijneklooster 1). Wanneer in 1528 de Johannieters door Karel V vanwege de bouw van het Vreburg uit hun oude klooster worden verdreven, krijgen zij het in aanbouw zijnde carmelietenklooster aan de Lange Nieuwstraat toegewezen. Zij voltooiën kerk en kloostergebouwen, maar hebben er betrekkelijk kort profijt van, want in 1580 wordt in Utrecht de uitoefening van de Roomse eredienst verboden. De Catharina kerk wordt gesloten en wanneer zij in 1635 weer een religieuze bestemming krijgt, is dit ten bate van de hervormden. In 1815 wordt zij weer een katholieke kerk, eerst ten behoeve van het garnizoen en vervolgens wordt zij in 1840 als statiekerk overgedragen aan de R.K. Gemeente uit het Catharijnesteegje. Het gebouw is dan vooral ten gevolge van de novemberstorm van 1836, waarbij de noordelijke pilaar van de viering verzakt was, zeer bouwvallig geworden. Voordat zij dan ook als statiekerk in gebruik kan worden genomen, moet zij eerst worden gerepareerd. Men begint allereerst met het constructieve herstel en nadat dit gereed is, gaat men over tot het opknappen van het verwaarloosde interieur. Men legt een nieuwe vloer, de vensters krijgen eikenhouten traceringen, de wanden en de gewelven worden gewit en de gewelfribben, de diensten en de kapitelen worden geel geverfd.

Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in ons land in 1853 wordt de Catharinakerk aartsbisschoppelijke kathedraal. Men vindt haar interieur dan echter wel wat erg eenvoudig voor zo'n hoge functie en men overweegt een verbouwing, waarmee in 1860 wordt begonnen. Onder leiding van architect J. H. van den Brink krijgt zij een geheel neogotisch interieur dat in zijn veelkleurige versiering en plastische decoratie dicht aansluit bij de Franse gotiek uit de 13de en 14de eeuw. De hele tweede helft van de 19de eeuw wordt er aan de verfraaiing van het inwendige gewerkt. Een belangrijke rol speelt hierbij de kapelaan van de Catherinakerk, de latere Mgr. G. W. van Heukelum met het door hem in 1869 opgerichte St. Bernulphusgilde, een vereniging van priesters en kunstenaars, die een bijdrage moet gaan leveren aan de vernieuwing van de kerkelijke kunst in gotische stijl. Veel van deze kunstenaars worden door Van Heukelum uit het Rijnland „geïmporteerd“, waardoor er een nauwe band ontstaat tussen de Utrechtse neogotiek en de „Bauhütte“ van de Keulse Dom 2). Na 1955 wil men onder invloed van de opkomende afkeer van de neogotiek de kerk terugbrengen in haar „oorspronkelijke“ staat. Als architect wordt ir. G. M.

Leeuwenberg aangetrokken, die zich bij zijn verbouwing baseert op een schilderij en enige tekeningen van de 17de eeuwse schilder Pieter Jansz. Saenredam. Het resultaat van zijn zeer radicale ingreep is echter bepaald minder belangwekkend, dan het 19de eeuwse historiserende interieur, dat voor zijn restauratie heeft moeten wijken. Het 19de eeuwse neogotisch gestoffeerde interieur is ons goed bekend uit de vele foto's die ervan bestaan. Afbeeldingen van het inwendige van vóór 1860 zijn veel zeldzamer. We noemden reeds het schilderij en de tekeningen van Saenredam, die de toestand vlak na de ingebruikneming van de kerk door de hervormden laten zien 3). Van de situatie uit het midden van de 19de eeuw was tot nu toe één afbeelding bekend en wel de aquarel van J. Grolman, die op de pastorie van de Catharinakerk wordt bewaard 4) (afb. 1). Er moest echter uit die tijd ook een schilderij bestaan hebben. Het wordt uitvoerig beschreven door Rientjes 5). Volgens deze be-

Gezicht in de St. Catharinakerk vanuit het zuid-westen, aquarel door J. Grolman omstreeks 1850, archief St. Catharinakerk Utrecht. (foto. Gem. Arch. Utrecht).

Gezicht in de St. Catharinakerk vanuit het zuid-westen. A. W. Nieuwenhuizen 1843. Olieverf op doek, 51,5 x 43 cm. Particuliere verzameling (foto: Rijksm. Het Catharijneconvent).

Gezicht in de St. Catharinakerk vanuit het zuid-westen. A. W. Nieuwenhuizen, detail (foto: Rijksm. Het Catharijneconvent).

vond het zich in het begin van onze eeuw in Utrechts particulier bezit. Het schilderij, dat was gesignd en gedateerd „A. W. Nieuwenhuizen Ao 1843“, toonde de kerk gezien vanuit de zuid-westelijke zijbeuk naar het oosten. Boven het altaar van het zuidertransept hing een schilderij met de verrijzenis van Christus en daarboven een ander tafereel. In het middenschip zag men de oude lichtkronen en de preekstoel, boven het altaar in het noordtransept twee schilderijen met respectievelijk de geboorte van Christus en de kruisiging en tegen de noordelijke muur van dit transept een beeld van Catharina.

Enige jaren geleden zag ik bij particulieren in het zuiden des lands een schilderijtje met een kerkinterieur, dat mij zeer bekend voorkwam. De eigenaars wisten niet welke kerk was afgebeeld. Nadat ik het wat nauwkeuriger had bekaken, kon ik het identificeren als het interieur van de Utrechtse Catharinakerk gezien vanuit de zuid-westelijke zijbeuk naar het oosten (afb. 2). Het stuk droeg de signatuur „A.W. Nieuwenhuizen“ en de datering „1843“. De vrouw des huizes had het geërfd van haar vader, die oorspronkelijk uit Utrecht afkomstig was. Deze had het weer van zijn vader. Het was duidelijk, dat het door Rientjes beschreven schilderij weer boven water was gekomen. Het op het schilderij afgebeelde interieur stemt niet alleen overeen met de beschrijving van Rientjes maar ook met wat ons bekend is over het inwendige van de kerk na de verbouwing van 1841-'42 (6). Wij zien de wit geschilderde kerk met haar gele ribben, diensten en kapitelen. Ook de scheibogen zijn aan de randen geel geschilderd. In het schip hangen de uit 1640 daterende kronen, die na 1856 verkocht werden om in 1951 via Engeland terug te keren naar Utrecht, maar nu ter versiering van de Domkerk (7). De preekstoel is het exemplaar, dat voorafging aan de grote preekstoel van de gebroeders Goyers uit 1862. De afgebeelde preekstoel zal wel afkomstig geweest zijn uit één van de oude staties, waarschijnlijk uit die van het Catharijnesteegeje. Op de kuip kan men nog vaag een staande figuur in een rococo-omlijning onderscheiden. Dit moet één van de preekstoelreliëfs van Willem Hendrik van der Wall zijn (1716-1790), die tot de collectie van het Rijksmuseum Het Catharijneconvent behoren en waarvan bekend is, dat ze uit de Catharinakerk afkomstig zijn (8).

Tegen de noordmuur van het noordtransept ziet men het Catharinabeeld van Georges. Het wordt als nr. 67 vermeld in de inventaris van de kerk uit 1856 (9). In dezelfde inventaris worden ook de schilderijen met de kruisiging en de geboorte van Christus genoemd, die op het schilderij uit 1843 boven het altaar hangen (10). Het altaarstuk van het altaar in het zuidtransept, waaraan men een mis ziet opdragen, is samengesteld uit drie delen (afb. 3). Het onderste deel wordt gevormd door een groot schilderij met de verrijzenis van Christus (11). Erboven ziet men een tafereel, dat er uitziet als een wit geschilderde beeldhouwde groep tegen een gekleurde achtergrond. Waarschijnlijk stelt het de verschijning van Maria aan Ignatius voor (12).

Een dergelijke voorstelling zou men eerder in een Jezulietenkerk verwachten, dan in een door wereldheren bediende statie. Men moet echter bedenken, dat tot 1767 de statie in het Catharijnesteegje aan de Jezulieten behoorde. Het altaar wordt bekroond door een door wolken en stralenkrans omlijst medaillon dat op een blauw fond een goud-geel vignet laat zien, dat bestaat uit de letter M tussen twee horizontale balken. Op de bovenste balk staat een kruis, aan de onderste hangen de harten van Jezus en Maria. Mijsn inziens houdt deze bekroning verband met de Broederschap van het Allerheiligste Hart van Maria ter Bekeering van de Zondaren, die op 2 februari 1843 in de Catherinakerk werd ingesteld. Misschien is ons schilderij, waarop het altaar met de naar het hart van Maria verwijzende bekroning zo'n belangrijke plaats inneemt, wel besteld door één van de leden van deze nieuwe broederschap. De broederschap had het eerste jaar al veel succes, er meldden zich in 1843 reeds 5386 nieuwe leden aan 13).

Tenslotte iets over de schilder en de relatie tussen het schilderij en de aquarel van Grolman. A. W. Nieuwenhuizen werd op 28 mei 1814 te Utrecht geboren. Hij ging in de leer bij B. van Straaten (1786-1870) en op de Stads-Teken-Akademie in zijn geboortestad. In 1857 werd hij als onderwijzer aan deze school verbonden en twee jaar later werd hij directeur van het Genootschap Kunstliefde. Hij overleed in Utrecht op 12 augustus 1894. Het schilderen van kerkinterieurs was zijn specialiteit. Werk van hem bevindt zich o.a. in het Centraal Museum en het Gemeente Archief te Utrecht 14). De aquarel van Grolman blijkt bij vergelijking met het schilderij geen originele schepping. Grolman heeft het interieur van Nieuwenhuizen gecopieerd, maar zonder kerkgangers en zonder het gezicht op het altaar in de zuidtransept.

H. L. M. Defoer.

Noten:

- 1) Zie voor de geschiedenis van klooster en kerk o.m.: J. van Liefland, *Utrechts oudheid in afbeelding en beschrijving*, Utrecht z.j. p. 113 e.v. - P. Q. Bronggeest, *Bijdragen tot de geschiedenis van het gasthuis, het klooster en de Balije van St. Catharina der Johanniter-ridders en van het Driekoningsgasthuis te Utrecht*, Hilversum 1901. - G. Brom, *Geschiedenis der metropolitaankerk van St. Catharina te Utrecht*, Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht, 27, 1901, p. 48-66. - A. E. Rientjes, *De St. Catharinakerk aan de Nieuwstraat, De Roomsche Kerken van Utrecht*, Overdruk uit de officiële kerklijst, 1914-1920. - S. Muller Fzn, *De Johanniters in Nederland, Onze Eeuw, 1918*, p. 1-69. - *Het Catharijneconvent, monument met toekomst*, Utrecht z.j. (1975), *Bundel artikelen ter gelegenheid van de tentoonstelling in het Aartsbisdommelijk Museum met bijdragen van D.P. Snoep, G. T. Haneveld, C. H. Staal, P. P. J. M. Dirkse, T. J. Hoekstra, H. Dam, H. L. M. Defoer en F. Kipp.* - *Catharijneconvent Utrecht*, Uitgave van het Bureau Voorlichting van de Gemeente Utrecht, 1979.
- 2) Voor de 19de eeuwse geschiedenis van de Catharinakerk zie o.m. G. Brom o.c. 1901. - A. E. Rientjes o.c. - G. Brom, *Herleving van de kerkelijke kunst in katholiek Nederland*, Laiden 1933 *passim* - H. P. R. Rosenberg, *De 19de-eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland*, Den Haag 1972, p. 154. C. H. Staal, *Anderhalve eeuw uit de geschiedenis van de*

Utrechtse Sint Catharinakerk in „Het Catharijneconvent, Monument met toekomst”, Utrecht z.j. (1975), p. 22 e.v. Voor het Bernulphusgilde en de figuur van Van Heukelum zie o.m. G. Brom o.c. 1933. - H. L. M. Defoer, *De Utrechtse Neogotiek en het Aartsbisdommelijk Museum*, in: „t Gat in de Biltstraat”, *Forum XXIV - 1* (1973), p. 4 e.v. - Rosenberg, o.c.p. 51 e.v.

3) Cat. Tent. Pieter Jansz. Saenredam, Utrecht Centraal Museum 1961, nrs. 130-133.

4) Staal, o.c.afb. 12.

5) Rientjes o.c.p. 34-35.

6) Rientjes o.c.p. 29-30.

7) Rientjes o.c.p. 30. De kronen worden beschreven onder nr. 10 van de uit 1856 daterende „Inventaris der aan de parochiale kerk van St. Catharina toebehorende zaken, welke verzorging in beheering behoort aan het kerkbestuur”.

De beschrijving luidt: „Drie groote kronen van geel koper, voorzien van de wapens der provincie, stad en Duitschen Orden, waarvan een met drie rijen armbakkers tezamen dertig pennen. Een dito met twee rijen, tezamen twintig pennen en een dito met dito dito”.

Deze kronen zijn via de kunsthandel in Engeland terecht gekomen en op 21 juni 1951 door de Royal Insurance Company Ltd. te Liverpool aan de Gemeente Utrecht geschenken. Zij waren niet oorspronkelijk ook door deze maatschappij in 1827 gekocht van de hervormde gemeente, zoals abusievelijk vermeld wordt in het Jaarboekje Oud-Utrecht, 1952, p. 178 e.v. en in het gidsje van de Utrechtse Dom, een uitgave van het Bureau Voorlichting en Public Relations van de Gemeente Utrecht, z.j.p. 22. Het Johanniterwapen op de kronen bestaat uit een gedeeltelijk schild met rechts een zilver kruis op een veld van keel en links een zilver maltezer kruis op een veld van azuur. De verkoop in de vorige eeuw zal wel hebben plaatsgevonden omdat men vond dat ze niet meer pasten in het nieuwe neogotische interieur.

8) De reliëfs zijn thans overgebracht naar het Rijksmuseum te Amsterdam.

Zie voor deze reliëfs: D. P. R. A. Bouvy, *Catalogus Beeldhouwkunst Aartsbisdommelijk Museum, Utrecht 1962*, nr. 336-Catalogus Tentoonstelling „Het Beeld in de Nederlandse Barok”, Utrecht 1963, nr. 73a.

9) Zie ook: Rientjes o.c.p. 45-Inventaris van de St. Catharinakerk, 1856, nr. 66. (abusievelijk als van gips).

10) Inventaris van de St. Catharinakerk, 1856, resp. nrs. 31 en 28.

11) Inventaris van de St. Catharinakerk, 1856, nr. 30.

12) Het reliëf wordt niet in de inventaris van 1856 vermeld. Wel vindt men daar onder nr. 33 een schilderij beschreven. „Een schilderij op doek inhoud lijst hoog 1,45 breed 1,03, voorstellende De Verschijning van den Zaligmaker aan de H. Ignatius.” Of met deze beschrijving het geschilderde reliëf boven het altaar bedoeld wordt is niet duidelijk. Het blijft mogelijk, dat wat er op het schilderij van Nieuwenhuizen uitziet als een reliëf, in werkelijkheid een schilderij was of dat de beschrijving in de inventaris onzorgvuldig is.

13) Rientjes o.c. 34. Zie voor de leden: het „Register der Leden van het Broederschap van het H. Hart van Maria.”

Dat de broederschap reeds in haar eerste jaar zo'n groot aantal leden telde had verschillende oorzaken. De leden kwamen niet alleen uit de eigen parochie of uit de stad Utrecht, maar ook uit de omliggende gemeenten. Men gaf zich doorgaans niet slechts individueel op, maar in gezinsverband, wat met de vele kinderrijke katholieke families flink aantelde.

14) Zie voor de schilder Nieuwenhuizen: Pieter A. Scheen, *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950*, II, Den Haag 1970, p. 108.